

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'282.2 (045)
DOI: 10.31651/2226-4388-2020-28-47-57

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ Й ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В «СЛОВНИКУ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРОК»

Г. І. Мартинова; доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: 0000-0002-8033-075X

Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: 0000-0003-0008-5983

У статті на матеріалі «Словника середньонадніпрянських говірок» репрезентовано лексичний склад і семантичні особливості найменувань рис характеру й пов'язаних із ними особливостей поведінки людини, проаналізовано структуру й специфіку номінації оцінних найменувань осіб. Засвідчені як специфічні, відмінні від літературно нормативних, назви, так і ті, що стали надбанням української літературної мови.

Структурне ядро аналізованих оцінних номенів становлять однослівні атрибутивні назви, периферію – оцінні іменники, марковані в основному спільним родом; засвідчено вторинні номени, що постали внаслідок метафоризації. Для позначення поведінкових виявів людини діалектоносії використовують емоційну дієслівну лексику, часто ситуативні індивідуальні новотвори. Частотним засобом найменувань людини за її характером та особливостями поведінки є порівняльні конструкції, фразеологічні одиниці.

Відзначено вживання багатьох синонімічних емоційно-оцінних назв одного поняття. Лексичну й семантичну варіативність вичлено як щодо різних зон і груп говірок середньонадніпрянського діалекту, так і в межах однієї говірки.

Ключові слова: словник середньонадніпрянських говірок, номінація, лексема, емоційно-оцінна назва, риси характеру.

Актуальність. Антропоцентризм як основний вектор сучасних гуманітарних досліджень найвиразніше виявляється в лінгвістиці. Ословлюючи довкілля, людина передовсім номінує, оцінюючи тих, хто її оточує, їхню зовнішність, внутрішні риси, особливості поведінки. Будь-яка характеристика зумовлена суб'єктивними смаками одного мовця чи кількох, а також залежить від їхніх вікових, соціальних, територіальних ознак, моральних настанов тощо. Назви людини та її рис – невід'ємний складник лексики кожної мови, тому номінація людини як складне багатогранне явище неодноразово була об'єктом наукових студій вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, однак діалектні найменування рис людини, різноманітні щодо мотивації, структури, семантики,

вивчені все ж недостатньо й неповно щодо представлення говорів українського мовного простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Назви на позначення рис характеру й поведінки людини досліджували в різних аспектах. Особливості функціонування оцінної лексики в буковинських говірках проаналізували Н. В. Гуйванюк [1], Т. Є. Гуцуляк [2], М. В. Скаб та М. С. Скаб [10], у покутсько-буковинських – Л. Я. Колеснік [6]. Г. О. Козачук описала прикметники на позначення внутрішніх рис людини в надбужко-поліських говірках [5]. Словотвір оцінних назв осіб у лемківських говірках репрезентувала С. Є. Панцьо [9]), у східноpodільських – Л. Г. Яропуд [11]). Найбільш повно назви людини за її рисами описали на матеріалі новожитніх східнослов'янських говірок В. В. Леснова [8] та східностепових говірок – В. О. Дворянкін [3]. Оцінна лексика українських говірок різних ареалів представлена в діалектному тематичному словникові В. В. Леснової [7]. Характеризувальні найменування репрезентовані й у діалектних словниках загального типу, а також у фразеологічних словниках (Г. М. Добролюжі, Н. Д. Коваленко, Н. В. Кірілкової, В. А. Чабаненка). Отже, лексика тематичного поля «Людина» привертає увагу багатьох учених, які згадують про них або принагідно, у межах ширших монографічних досліджень, або ж описують у спеціальних наукових розвідках.

Найменування рис характеру людини та її поведінки в говірках Середньої Наддніпряни досі не стали об'єктом наукових досліджень, що й становить **актуальність** і **новизну** цієї статті. Її **мета** – репрезентувати репертуар і семантику назв внутрішніх особливостей психічного й психологічного стану людини, виражених через відповідну поведінку; проаналізувати структуру й специфіку номінації оцінних найменувань осіб. Для дослідження використано **матеріали** «Словника середньо-наддніпрянських говірок» (Словник), джерельною основою якого стали записи діалектного матеріалу за питальником і текстотека середньонаддніпрянських говірок, сформована на ґрунті фонохрестоматії середньонаддніпрянських говірок на компакт-дисках. Це дало змогу виявити специфіку значення засвідчених лексем і проілюструвати її мікротекстами. Особливо важливим постає текстове ілюстрування тоді, коли в різних зонах середньонаддніпрянського діалекту засвідчені номінативні одиниці з подібною семантикою, а її тонкощі вдається з'ясувати тільки спираючись на контекст, на пояснення самого інформанта.

Результати дослідження та їх обговорення. Матеріали Словника засвідчують найбільш виразні лексичні особливості середньонаддніпрянського говору – як специфічні, відмінні від літературно нормативних, так і ті, що стали надбанням української літературної мови. За структурою одиниці на позначення рис характеру людини та її поведінки різні: однослівні номінації – прикметники із суфіксами експресивної оцінки, рідше іменники, зокрема метафоричні назви осіб; дієслова – для найменувань поведінкових виявів характеру, а також стійкі порівняння з оцінним значенням та фразеологічні одиниці, варіативні щодо кількості компонентів і порядку їх розміщення.

На формування репертуару найменувань рис людини та її поведінки впливають стереотипи, поширені в тій чи в тій говірці, підкріплені нормами народної етики й моралі. Дотримання цих норм було обов'язковим для всіх членів суспільства, незалежно від статі чи віку, а їх порушення асоціювали з якимось із природних явищ, наприклад вітром: **віхрянний** ^{в'іхр'аний}, -а, -е, -і, 'той, хто не дотримується загальноприйнятих норм моралі': *у нас о́це так йа́к йа́кий ^{в'іхр'аний} / чи йа́ка / о́то ^{кажут} поме́л'о* (Тшн) ЛПСГ; **вітир у голові** ^{в'ітир у голов'і} 'про несерйозну людину': *ко́му там шо ка́зат' / ни́ма на ^{кого на}д'йа́ц'а / у́же й го́да / а всио́дно во́но та́ке / н'і на ^{кого ни} обра́ш'ча вн'іман'йа / н'і до л'у́дей / одні́м сло́вом ^{в'ітир у голов'і}* (Жр) ПДСГ. Морально стійку, виховану людину номінують **путній** ^{пут'ній}, -ього, -я, -є, -і, прикм., 1. 'гарний, придатний до чогось, вихований': *о́це та́ка / чисто ти та́ка / і ^{ника} л'овка й ти л'овка / і ^{видно й ха}рактир л'овкий // і все / і в́же ти ^{пут'н'я} л'у́дина / а ^{йес'т} жи*

таке / йаке 'небуд' (О) ЛПСГ; **п'ут'н'а** 'д'івчина ни 'буде" до 'ранку с хл'опцим хо'дит' (Пш) ЦПСГ. Особливо цінували доброту, здатність співчувати, дослухатися до думки оточення: **прихильний** прихил'ний, -а, -е, -і, 'привітний, добрий, чуйний': до та'кий в'ін **прихил'ний** / це в'ін побал'ака й пол'егша / та'кий прив'ітний син (Дм) ЛПСГ; СГ; **сердечний** сирд'ечний, -а, -е, -і, 'здатний до співчуття': п'ішов в'ін до 'ц'ого чолов'іка зна'комого / а в'ін і зна'комий / ал'и йа тоб'і ска'жу / ну та'кий / ни **сирд'ечний** / 'можна ска'зат' (Блк) ПдСГ; **душевний** душевний, -а, -е, -і, 'жалісливий, співчутливий': ну / са'пали ми / са'пали / а брига'д'ір / видно / **душевний** був та'кий / ха'рош чолов'ік / по'жилий був / видно / 'дома то'же та'к'і сам'і були в 'його / та ка'же / д'івчата / йа вас 'буду 'р'ізно с'тавит' / о / то 'це ж 'нам ше й 'луче (Жр) ПдСГ.

Респонденти наголошують на потребі **уважати** людей старшого віку: ува'жат', -ю, -ють, недок., перех., 'виявити повагу, пошанувати': ста'ра л'у'дина йде / **ува'жали** йі'йі / по'читувал'и // шо в 'кого бул'о / да'ли / чи там гост'инц'а / чи ко'п'ійку йа'ку / бо то'д'і три ко'п'ійки було з'рош'і (ВЯ) ПдСГ, номінуючи тих, хто відповідає моральним настановам, відповідним дериватом **уваж'іт'ільний** ува'ж'іт'іл'ний, -а, -е, -і, 'молода людина, що шанобливо ставиться до старших за віком': йа вас в'ічила / щоб ви були **ува'ж'іт'іл'н'і** / щоб 'б'іл'ше с'лухали / ни зогри'залис'а н'і з ким / шо про'мовч / то й 'виросли л'уд'ми / а це х'іба 'зараз 'д'іти / шо ти йо'му сло'во / а во'но тоб'і 'д'воє (Жр) ПдСГ.

Дослідники оцінної лексики зауважують, що в народному мовленні репрезентовано значно більше найменувань негативних якостей людини, її вчинків, тоді як позитивне діалектоносії сприймають як норму, повсякденність, а тому такі явища номінують рідше. Саме цим пояснюємо багатство й розмаїття слів, що позначають негативні риси характеру, дають зневажливу, іронічну чи образливу характеристику або оцінку людині й у досліджуваних говірках. Українці, зокрема середньонаддніпрянці, основною з чеснот людини вважають працелюбність, здатність до господарювання: **добрячий** доб'р'ачий, -а, -е, -і, 1. 'хазяйновитий': сп'ідни'ц'і / кох'ти / 'бат'ко в 'йіх був та'кий доб'р'ачий / о'то 'його син / о'то 'Сен'ка / то в'ін і ста'равс'а / ста'равс'а і 'кажд'і купу'вав си'режски та'к'і золо'ті 'гарні (Грб) ЦПСГ; а її відсутність, хоч і м'яко, та все ж засуджують: **в нашої тітки в голові квітки** ◇ в 'нашойі 'т'ітки в голо'в'і к'в'ітки, 'думати про розваги та веселощі, а не про роботу': о'то так про ли'дачих ка'жут' / в 'нашойі 'т'ітки в голо'в'і к'в'ітки (ЧС) ЦПСГ; **як налюшник** ◇ йак 'нал'ушник 'лінивий': п'ідни'хайут' і бат'ки / і 'ж'іночка в 'його все 'робит' / то шо ж / йак в'ін **йак 'нал'ушник** / робит' ни 'хоче / а 'ж'інка ж у'се ни вх'ватит' / то о'то й жи'вут' од ко'п'ійки до ко'п'ійки (Жр) ПдСГ. Особливу увагу акцентують на особливостях виконання роботи й ставленні людини до процесу праці, несхвально сприймаючи його повільне протікання: **пипнить** 'пипнит', -ю, -ять, недок., перех., емоц.-заб., знев., рідк., 'повільно, неохоче щось робити': 'вийшла 'Гал'ка на го'род з 'д'іт'ми / во'на ж са'ма н'іколи ни йде / то во'ни са'пали / а во'на шос' там **пипнила** / **пипнила** / розви'нулас' / п'ішла до 'хати / о'то та'ка з 'нейі ро'бота (Жр) ПдСГ; **длушп'ать** д'лушпат', -ю, -ють, недок., неперех., ірон., 'робити щось повільно, але ретельно': ти ж з'найіш 'бат'ка / йак в'ін 'робит' / йак поч'не **д'лушпат'** / йа б са'ма ту ро'ж'иш'ку зроби'ла / а в'ін ше три дн'і йі'йі ро'бит' 'буде (Жр) ПдСГ. Навпаки, жваву, метку людину номінують позитивно-оцінними прикметниками **спіркий** сп'іркий, -а, -е, -і, 'проворний, такий, що швидко виконує роботу': ну о'це ви ка'жете / шо ро'бил'и у 'пана / і йак бур'а'ки во'ни пол'ол'ї'и / то з'рал'а 'музика // 'бубон і гар'мошка / а 'баба бул'а **сп'ір'ка** та'ка / бур'а'ки бул'о рве / ше й / мо'йа ди'тино / бул'о ната'н'ц'у'й'ус' / 'гарна / здо'рова та'ка 'баба бул'а // та / ка'же / о'це р'ад'ка зай'му / та йа'ка то'в'че 'його 'з'аду / бо ш'видко ни в'м'іє рват' (Кж) ЦПСГ; **прудкий** прудкий, -а, -е, -і, швидкий: дивл'ус'а / по йа'ру / а йі'йі 'мати **пру'дка** 'сил'но бу'ла та Ли'керка / дивл'ус'а / Ли'кер'а б'і'жит' (Жр) ПдСГ; **доступний** доступний, -ого, -а, -е, 'пробивний, той, що може дістати щось': 'бат'ко був у нас та'кий гра'мот'нен'кий / брига'диром о'то ро'бив / і так скр'із' **доступ'ний** / да'к ми жи'л'и в 'бат'ка ни'чого (Кв) ЛПСГ; **розбитний** розбит'ний, -а, -е, -і,

‘який уміє вдало, швидко, за будь-яких обставин усього добиватися, все діставати і т. ін.; спритний, моторний’: *воше́й то́д’і страх’іт’а / йак було / то мо́йа ма́ма бу́ла та́ка розби́тна / бу́ла та́ка / то це йак по́йавл’ац’а вои́ / то ма́ма кара́сином на́маже / а то́д’і / ц’о́го / пла́точком об’я́же нас / бо нас було́ ц’і́лих се́миро та во́ни по́дохнут’* (Стб) ЗСГ; СГ, а також порівняльною конструкцією **як муха в окропі** ◇ *йак му́ха в окро́п’і, ‘швидка, проворна, про людину’: а́йа мо́лоден’ка / ви́л’і́зла на с’т’і́л / по́вин’а бу́т’ / йак му́ха в окро́п’і / а́йа та́ка й бу́л’а // а́йа про́ворна / жва́ва / ну та́ка вдал’ас’а* (Груш) ППСГ. Внутрішні чесноти людини часто невіддільні від зовнішніх, що ілюструють багатозначні лексеми, засвідчені в текстах із різних зон середньонаддніпрянського діалекту: **справний** справний, -а, -е, -і, 1. ‘здоровий, в міру вгодований (про людину)’: *ну / воби́ш / заб’ра́л’и́й’і́ в Ге’р’ман’і́йу / во́на ро́бил’а в’н’і́мц’і́в // а́ли там в ха́з’а́йні́в / мо́жна ска́зат’ / бу́л’о́й’і́ не’по’га́но / при́йш’л’а та́ка **справна** і ц’о́го / ше́йак при́йш’л’а до́дому / то́ сил’но п’ла́кал’а / ка́же / йак ва́жко тут жи́т’ / йі́сти в нас н’і́чого* (БП) ЦПСГ; 2. ‘вправний, меткий’: *у́же ни́ зас’п’и́т’ / **справний** / всп’і́вайе ск’р’і́з’ / р’а́но вста́йеш / а в’і́н у́же з л’і́су з гри́бами / у́же об’і́з’ / і в́же по́рац’а п’і́шов / ц’і́лий де́н’ на го́род’і / а́ в’ечо́ром ше́й’ри́би на́ловит’* (Жр) ПдСГ.

Із небажанням працювати мовці пов’язують і психоемоційний стан байдужості об’єкта номінації: **вовк траву йіж** ◇ *вовк тра́ву йі́ж, ‘однаково, байдуже’: а́ про це п’р’а́диво та ши́т’а / **вовк тра́ву йі́ж** / йі́м од’на́ково / во́ни со́б’і́йак з’і́ма / то з’і́ма / а це́ж йак уро́дило / то в́же х’лоп’чи́ки і мо́лот’а́т’ / з’р’ечка / в́же во́ни на́моло’ти́ли з’р’ечки ц’ей’і́ / у́же во́ни пи́чут’ мли́нц’і́ / у́же в’і́х йі́жса́йе* (Ос) ППСГ; *та́ тут ста́ра / і ста́рай’ус’ / шо́б у́се в по́р’адо́чку / шо́б і в’ку́хн’і́ чи́стен’ко / і на го́род’і / а́ ти п’і́ди та́ по́ди’вис’а / шо́ там у дво́р’і́ / та́м ста́т’ ни́ма де́ / а́й’і́йі **вовк тра́ву йі́ж** / ка́жін де́н’ йак ни́ на Ш’по́лу / то́ ше́ куді́с’ поти́н’а́й’і́ц’а* (Жр) ПдСГ.

У Словнику репрезентовані лексеми на позначення людини за її інтелектуальними здібностями. Їх відсутність стає підставою для виразно негативних метафоричних номінацій, у яких діалектоносії виокремлюють найяскравішу, найпромовистішу рису об’єкта найменування, зіставляючи її з назвами реалій побуту: **бовдур**² бовдур, -а, -и, ч., знев., ‘груба, нерозумна людина, вчинки якої невмотивовані’: *це́й **бовдур** о́п’я́т’ шо́с’ на́кой’ів з ду́рної́ го́л’о́ви / шо́ з то́го **бовду́ра** во́з’ми́ш / з’і́ого ро́боти́йак з ко́зла мо́л’о́ка* (Пщ) ЦЛСГ; *дере́в чи́ їх ча́стин: ду́б дуб, -а, -и, ч., знев. ‘нерозумна, повільно мисляча людина’: о́но Фи́дос’ по́ два го́ди в од’но́му кл’ас’і́ в’ч’и́с’а / шо́ ти з’роби́ш / йак в’і́н ту́пий / ну **дуб** та́й у́се* (Жр) ПдСГ, **пиньок** пин’ок, -а, -и, ч. ‘людина, нездатна до інтелектуальної праці’: *та́ ше́ В’е́рка ко́й’я́к у ш’ко́л’і́ в’ч’и́лас’а / а́ в́же Л’у́бка то́ ге́т’ **пи́н’ок** / во́на та́м та́к / а́би ш’чи́талос’ і́й’і́й’і́ ко́нчила́ / та́ в’и́йшла́ за́м’і́ж / та́ то́й чо́ло’в’і́к і́й’і́й’і́ при́ст’ро́й’ів та́ та́к і жи́ве* (Жр) ПдСГ. У середньонаддніпрянських говірках засвідчують і прозоро мотивовані найменування людини, яка страждає через свої нерозумні дії: **бизголовний** бизго́ловний, -а, -е, -і, ‘нешасний через нерозумні вчинки’: *д’і́д ка́же / де́ ви на́бра́лис’а на мо́йу **бизго́ловну** го́дину́ / чо́ло’в’і́к ро́бив / чо́ло’в’і́к ру́ково́див / чо́ло’в’і́к ста́равс’а / ви́ заб’і́райе’те́ чу́же до́бре і см’і́й’и́тес’а / по́дло́с’т’ та́ку ро́бите* (Ос) ППСГ. У різних говірках Середньої Наддніпрянщини та сама лексема може позначати різні характерні особливості людини: **тормознутий** тормозну́тий, -а, -е, -і, ‘нудний, скучний (про людину)’: *о́х і за́нуда́ж / йа́кийс’ **тормозну́тий*** (Вт) ПдСГ; СГ; 2. ‘повільний, тугодум’: *та́ в’і́н у́ней’і́ та́кий / на́че **тормозну́тий** / йак по́ч’не́ шо́с’ ро́бит’ / то́ до́вго́ ду́ма́є / то́ до́вго́ зби́рай’і́ц’а / то́й в’еч’і́р на́ста́не / то́ та́к в’і́н і в’ш’ко́л’і́ в’ч’и́с’а / од’ста́вав* (Жр) ПдСГ; **лобуряка** л’обу́р’ака, -и, -и, сп., 1. ‘шкідлива дитина, непослух’: *о́но б’і́га́є л’обу́р’ака / та́ке ш’ко́д’л’и́ве / ба́бу ни́ сл’уха́є / а́би шо́с’ пот’а́г’ти́ / у́ шо́с’ в’л’і́зти́ / та́кий л’обу́р’ака́ ро́сте* (Пщ) ЦЛСГ; 2. л’обу́р’ака, ч., ‘хлопчик 12–13 років’: *та́ в’ней’і́ х’лоп’и́ц’ни́ та́кий у́же й ма́лий / ло́бу’р’ака́ в́же / ма́т’ у́же та́к у кл’ас’ с’о́мий хо́дит’ / то́ по́ма’га́є́ все́ / це́ ни́ т’і́д’і́ти́ / шо́ в’го́род’і́ / шо́ ни́ з’на́є́йак і́ до ко́рови́ / і́ до го́роду́* (Жр) ПдСГ. Оцінюючи людину за її розумовими

здібностями, інформанти послуговуються не тільки однослівною номінацією, але й використовують описові, стійкі образні вислови: **здоровий як до неба, а дурний як ни треба** ◇ здо|ровий йак до |неба / а дур|ний йак ни т|реба ‘великий на зріст, але слабкий на розум (про людину)’: *ни в |рост’і |сила / ни|даром |л’уди |кажут’ здо|ровий йак до |неба / а дур|ний йак ни т|реба* (Бл) ЛПСГ.

Помітну групу в Словнику утворюють найменування, які виражають внутрішні особливості психічного стану людини через зовнішній вияв, тобто через відповідну поведінку. Зокрема, діалектоносії негативно оцінюють запальність, нездатність людини стримувати свої емоції: **накаптьорицьця** накап|т’ориц’|а, -юсь, -яцьця, док., неперех., емоц.-заб., ‘виявляти невдоволення’: *прийш|ли до нас догово|р’ац’|а / коли ж це ви|с’іл’|а |буде / а |мати си|д’ат’ жи ж |накап|т’|орилис’ / це ж ни хо|т’ат’ жи ни|в’істки / а |яа йак нача|ла |йіх про|сит’ / ма / та |ви|пи|йте п’і|в’чарочки / |мати ті й |ви|пили п’і|в’чарочки* (Дб) ЗСГ; **капашицьця** капа|шиц’|а, -уся, -ацьця, недок., неперех., несхв., ‘вередувати, обурюватися, виявляти спротив’: *ти |йо|му й |го|товиш / і п’і|д|ложуйш шо |луч’ін’ке / а в’ін |ше й |капа|шиц’|а / все |йо|му ни так* (Жр) ПдСГ; **ковирсувать** ковирсу|ват’, -ю, -ють, недок., неперех., емоц.-заб., ‘виявляти незадоволення, вередливість, примхи’: *в’ін |йде с’|ватац’|а з |хл’і|биною / а во|на |йо|го одни|ла / йак поча|ла |ковирсу|ват’ / та й ни п’і|шла* (Жр) ПдСГ. Іменуючи таких людей, респонденти наголошують на їхній асоціальності: **буйний** буй|ний, -а, -е, -і, ‘некерований, який не контролює своїх вчинків (про людину)’: *|бат’ко |го|р’ілку пив / |буй|ний був / йак нап’і|ец’|а* (Хв) ЦЛСГ; СГ; проводять паралель зі світом тварин: **цапуватий** цапу|ватий, -а, -е, -і, емоц.-заб. ‘дратівливий (про істоту)’: *та|кий ха|ракт’і|р по|ганий у |н’ого / ни ска|жи н’і|чого / ни торк’ни / |зараз же в |крик / ну та|ке |цапу|вате / у|же ни з|найш / йак і п’і|д’і|ти* (Жр) ПдСГ. У деяких говірках назви запальної людини виникли на підставі метафоричного перенесення з найменувань продуктів харчування (знач. 3): **вишкварка** вишквар|ка, -и, -и, ж., кул., 1. ‘смажені шматочки сала’: *по |обна|ковен:ому / о|пара // о|це ж во|на п’і|д’і|шла / і ту|ди за|жарочки з |вишкварочки / з |ци|бул’койу / та так |йі|ї |т|рошки роз|той / і ту|ди за|жарочки / із |вишквароч’к’ів / |ци|бул’ки і та|к’іх |вишквароч’к’ів* (Мх) ПдСГ; СГ; 2. ‘смажені шматочки свіжого свинячого м’яса’: *та шо |ш|видче |при|готовит’ / ко|л’і|й |довго ж ни си|дит’ / то т|реба |шоб у|се |було на|готовлино / а|ли |вишквар|ок |вси|одно т|реба на|жарит / та|кий по|р’адок / |шоб ко|л’і|й |вишквар|ку зйі|в* (Жр) ПдСГ; 3. емоц.-заб., ‘запальна неврівноважена людина’: *той |Йур’ко |ше з’|маличку та|ка |вишквар|ка / і |т’і|ки шо / |серди|ц’а / кри|чит’ / то в’ін і |зараз та|кий / шо ж |йо|го пом’і|найє* (Жр) ПдСГ; СГ. Крім однослівних характеристик дій неврівноважених, запальних людей, респонденти використовують стійкі сполучення слів: **парка парить** ◇ пар|ка |парит’, ‘гарячкувати’: *то т|реба ж розди|виц’|а / по|бала|кат’ / де |йо|го шо са|дит’ / де во|но |буде з |ру|ки / а ни |пар|ка |парит’ / а|би |в|кинут’ у |земл’у / а то|д’і шо ро|бит’ / йак |йо|го по |осин’і |ви|возит’ / |добре / йак |сухо / а йак |л’анне |гл’а|ди / ти ж ни з|найш / |йа|ка |ос’ін’ |буде* (Жр) ПдСГ; **ни можна збалакати** ◇ ни |можна збала|кат’, ‘про людину, з якою складно встановити контакт, дратівливу, яка не прислухається до чийсь думки’: *|яа до |його |ладиком / у|же й ка|жу / й про|с’у / шо с|лухайс’|а / во|ни ж то|б’і й |небо |при|хил’ат’ / та ку|ди там / |ни |можна збала|кат’ / ни с|лухайє* (Жр) ПдСГ і жартома застерігають від спілкування з такими людьми: **ни тронь Сидоре матирі** ◇ ни трон’ |Сидоре |матир’і, ‘про дуже запальну, сердиту, дратівливу людину’: *та в |нейі |чоло|в’ічок |ше н’і|чого / це в |Ол’ки |Пит|ро |ни |трон’ |Сидоре |матир’і / н’і п’і|дсту|пис’ до |його / н’і на бала|чки н’і на шо / |ше йак ни |ви|пивши|й / то так / а |ви|пйє / то ни |можна збала|кат’* (Жр) ПдСГ.

Матеріал Словника засвідчує, що середньонаддніпрянці не схвалювали надмірні комунікативні вияви. Навіть у межах однієї говірки фіксуємо кілька найменувань занадто балакучої людини: **тарабайка** тара|байка, -и, -и, сп., емоц.-заб., ‘той, хто швидко й багато говорить, надокучаючи розмовами’: *при|йїхав |Йур’ко про|в’і|дат’ / та йак по|чав про вс’іх і про все / та|ка |вже |тара|байка / чи во|но ми|н’і |нужне чи н’і / а сто|йу с|лухайу / бо ни*

вижинеш же (Жр) ПдСГ, **тилихмечка** тилих¹мечка, -и, -и, сп., емоц.-заб., ‘той, хто багато говорить, надокучаючи розмовами’: *йак с¹тала з ним балакат’ / ну ни пирис¹духайиш / йа вже й з¹мерзла / вже й до¹дому / а в¹ін роз¹кажує / ну тилих¹мечка / і в¹кого та ди¹тина та¹ка / наче Тол¹а з Л¹убойу й ни та¹к¹і / а в¹ін ни пирис¹духайиш* (Жр) ПдСГ, **триндичиха** тринди¹чиха, -и, -и, сп., емоц.-заб., ‘той, хто швидко й багато говорить’: *та тво¹йа ку¹ма ше та тринди¹чиха / ну про вс¹іх роз¹каже / во¹на все з¹нає / а про¹ себе ну н¹іколи н¹ічого¹ лиши¹ого ни с¹каже* (Жр) ПдСГ. Для позначення того, хто не стримується в спілкуванні, використовують і стійкі порівняння: **йак помило** ◇ **йак поми¹ло**, ‘про дуже балакучу людину’: *каже йа¹зик йак поми¹ло / а про шо во¹но / йа ни¹ буду ка¹зат’ / бо ни з¹найу* (Гл) ЦЛСГ; **і шиє й бриє** ◇ і **шиє й бриє** ‘той, хто багато говорить, демонструючи зверхність і обізаність в усіх справах’: *а з¹ нейу ни¹ дуже хто¹ хоче й¹ д¹іло мат’ / бо во¹на і¹ шиє й бриє / у¹с¹ім рот зак¹риє / у¹с¹іх пов¹чайє / во¹на си¹бе т¹іки ч¹ує й си¹бе пон¹імає* (Жр) ПдСГ. Осудливо відгукуються й про манеру говорити тих, хто в розмові вдає досвідченішого й мудрішого, ніж є насправді: **старикувать** старику¹ват’, -ю, -ють, недок., неперех., несхв., ‘розважливо говорити, вдаючи із себе обізнаного в усьому’: *при¹ходив Л¹ончик / то з¹найиш же йак в¹ін / йак поч¹не старику¹ват’ / на йа¹зик г¹рамотний / у¹се з¹нає / рос¹уж¹дає / у¹се ро¹битиме / скр¹із’ нав¹іде по¹р¹адки / ну йази¹ком* (Жр) ПдСГ.

У спілкуванні виявляються й інші негативні риси людини – хвалькуватість, брехливість, надмірна наполегливість, нав’язливість, які мовці розкривають у фразеологізмах: **всі кози в золоті і цап в намисті** ◇ **вс¹і кози в¹ золот¹і і цап в¹ намист¹і**, ‘про хвалькувату людину’: *то ти ж з¹найиш¹ нашого Пит¹ра / та в¹ його ж у¹се най¹крайше / там вс¹і кози в¹ золот¹і і цап в¹ намист¹і / чи¹ купит¹ шо чи¹ з¹робит’ / то це вс¹і з¹найут’* (Жр) ПдСГ; **збреше й оком не моргне** ◇ **зб¹реше й¹ оком ни морг¹не**, ‘скаже неправду не задумуючись, без докорів сумління’: *на йа¹зик в¹ін добрий в¹давс¹а / зб¹реше й¹ оком ни морг¹не* (Бгдх) ЦЛСГ; СГ; **забить памороки** ◇ **забит¹ памороки**, 2. ‘заморочувати голову пустими розмовами’: *так за¹бив¹ памороки сво¹йими бал¹ачками / шо йа за¹бул¹а чого і в¹ л¹авку при¹иш¹л¹а* (Пщ) ЦЛСГ; СГ; **як гріх над душею** ◇ **йак гр¹іх над ду¹шейу**, ‘говорити наполегливо, вимогливо’: *пол змив / чисто¹та // і йак с¹тане йак гр¹іх над ду¹шейу / ну хоч раз¹ меду ковт¹ни / це до¹ кожного // мед вит¹а¹гає // ну ни¹ можна / ни¹ можна / про¹сис¹а / х¹тойізна й йак / ни¹ можна / во¹ди ни¹ можна ковт¹нут’ // а / та та¹ке ж¹ чири¹з¹ силу ковт¹ни* (Жр) ПдСГ; **циганка плащувата** ◇ **циганка плашчу¹вата**, -и -ої, лайл., ‘жінка, яка любить ходити по сусідах, щоб поговорити чи щось попросити’: *во¹на йак циганка плашчу¹вата / носит¹ йі¹и по ха¹тах / то йі¹ шос¹ на¹да / то с¹аде й си¹дит’ / а ми¹н¹і ж¹ н¹іколи / нада¹ пора¹ц¹:а / ха¹з¹айство* (Пщ) ЦЛСГ; див. **похатниця**.

Негативно оцінюють респонденти й невміння чи небажання спілкуватися, номінуючи людей з такими характерними рисами суфіксальними емоційно-експресивними прикметниками **затинчливий** за¹тинчливий, -а, -е, -і, рідк., ‘дуже стриманий, неговіркий’: *та ба¹ба Кат¹а й¹ замолоду бу¹ла та¹ка / за¹тинчлива / йа ни з¹найу / чи ти йі¹и шо розти¹тайиш / чи во¹на то¹б¹і й роз¹каже шо* (Жр) ПдСГ. Привертає увагу, що мотивом номінації тих, хто уникає спілкування, стає подібність до поведінки тварин: **зайцюватий** зайц¹у¹ватий, -а, -е, -і, рідк., ‘непривітний, відлюдькуватий’: *а ви з¹найіте ха¹з¹айна ц¹ого ав¹тобуса / ну шо на Зв¹ін ігородку? Та в¹ін йа¹кийс¹ та¹кий / в¹ід лу¹дей так / мо¹йа ма¹ма ка¹зала / йа¹кес¹ во¹но зайц¹у¹вате* (Вс) ЦПСГ (заєць полохливий, утікає, ховається), **вовчок³** вовч¹ок, -а, -и, ч., емоц.-заб., ‘нетовариська людина’: *Вал¹ка Бу¹ден:а вс¹і¹да бу¹ла йак вовч¹ок / на¹сутиц¹:а і н¹і до¹ кого ни¹ йде / а¹ виросла / хоч т¹рохи ба¹лакат’ з л¹уд¹ми с¹тала* (Жр) ПдСГ (пор. **вовчок¹** вовч¹ок, -а, -и, ч., ент., ‘комаха ряду прямокрилих з довгатиюм циліндричним оксамитово-коричневим тілом і сильними, дуже розширеними передніми ногами-копачами’: *о¹так коп¹ни коло на¹возу там¹ повно вовч¹ка* (Тш) ПдСГ; **вовч¹ок**, ‘тс’: *йак заве¹дуц¹:а вовч¹ки / то на го¹род¹і н¹ічого ни¹ буде / повий¹дайт¹ / то шо ми йі¹м т¹іки ни¹ ро¹били / і ко¹нопл¹і са¹дили / і во¹ду в¹нори ли¹ли / а по¹том во¹ни дес¹ про¹пали / ни за¹м¹іт¹у* (Жр) ПдСГ; СГ; – комаха-шкідник ховається

глибоко в нору). І навпаки, легкість у спілкуванні, почуття гумору оцінюють як одну з чеснот: **ни зітхни плакати** ◇ **ни зітхни плакат**’, ‘про людину, яка любить жартиувати, покепкувати з когось’: *ста^лрий Се^лмен був одір^лви та по^лкин’ / та й Ма^лр’їа **ни зітх^лни п^лка^лт**’ / то в ^лкого ж ^лТол’ка в^лдас’ц’а (Жр) ПдСГ; одір^лви та по^лкин’’, ‘про жартівливу, вигадливу людину’: *у нас су^лс’ід ^лд’ад’а Ва^ллод’ін’ка був та^лкий / шо од’ір^лви та по^лкин’ / йак поч^лне чу^лдит’ / то вс’ї аж бо^лки рвут’ (Жр) ПдСГ.**

Підставами для негативної оцінки є такі внутрішні характеристики людини, як хитрість, схильність до маніпулювання, виявлені у відповідній поведінці: **спіднивідить** **сп’ідни^лв’ідит’**, -ю, -ять, док., перех., рідк., ‘спровокувати на якісь дії, підштовхнути до негарного вчинку; звабити’: *во^лна й дир’жалас’а ^лдовго / ни пи^лла / так ^лвил’удн’їла / шос’ там і на го^лрод’ї поча^лла ро^лбит’ / а в’ін йа^лвивс’а і й’її **сп’ідни^лв’ідив** / і знов поча^ллос’а те ^лсаме (Жр) ПдСГ; підвистити під манастир ◇ **підвистити під манастир**’, ‘спровокувати на щось злочинне’: *а зйа^лзавс’а був з та^лкою^л компан’їейу / ни ^лдуже ха^лрошойу / а во^лни його^л й **п’ідви^лли п’ід мана^лстир** / ук^лрав мото^лцикла / в’ін його^л й од^л:ав на ^лдругий ден’ / пока^лтавс’а й од^л:ав / а все од^лно два ^лгоди да^лли / од^лсид’їв (Жр) ПдСГ; запомишляцьця **запомиш^л’ац’а**, -юсь, -юцьця, недок., неперех., рідк., ‘використовувати для досягнення своєї мети; маніпулювати чисюсь прихильністю до когось для задоволення своїх потреб’: *та во^лна ^лт’їки й’її шос’ ^лтреба / то дз’вонит’ ^лтому Йур^лков’ї / шо Іра ^лхоче на кон^лцерт / да^лвай ^лгрош’ї / т’ї Ір’ї той кон^лцерт ^лтреба / а во^лна на ^лнейї звер^лтайє / шо б то ни було / все Іро^лйу **запомиш^л’ац’а** (Жр) ПдСГ. Осуду підлягає й нерозважливість, необдуманість вчинків, що ілюструють варіантні фразеологічні одиниці з різних зон середньо-наддніпрянського діалекту: **коники одливають** ◇ **коники одли^лват’**, ‘робити що-небудь несподіване, нерозумне, легковажне’: *коло ма^лшини йа йак ро^лбил’а / йа вс’їгда **коники одли^лвал’а** // бу^л’о о^лце так // ма^лшина ^лробит’ / а ми шо / солому заб’їєм / с’їдайим отди^лхат’ (Лст) ЦПСГ; **коники викидять** ◇ **коники вики^лдат’**, ‘робити що-небудь несподіване, нерозумне, легковажне’: *ну то й шо / шо в ^лнейї ^лд’івчинка / ^лпоки була ма^лла / то н’їчого / а йак була у ^лвос’мому ^лклас’ї / то поча^лла про^лгул’уват’ / а то^лд’ї с^лтала та^лк’ї **коники вики^лдат’** / шо та б’їдна ^лмати ни з^лнала ку^лди си^лбе д’їт’ / і доч^лки ^лжалко / і ^лл’уд’ам с^лтидно в ^лоч’ї поди^лвиц’а (Жр) ПдСГ.*****

Скупість у її різних виявах також стає підставою для виразної негативної номінації: **скряга** **скр’ага**, -и, -и, сп., ‘дуже жадібна людина’: *а д’ід цей / шо ^лколо ^лмене / шо йа з ним сторо^лжуйу / ни дай бог / шоб ди^лтина прийш^лла // о^лце ж^лмен’у че^л’реше^лн’ ^лжа^лл’їв // то ж та^лкий був **скр’ага** // ни дай бог / т’їки ди^лтину по^лбачив / ^лголову / шо во^лно ж п’їд^ллазит’ же / у^лже й кри^лчит’ // а йа нар’ву / та о^лто йїм ^лкину ту^лди вниз / та во^лно по^лко^лтило^лс’а / во^лно в т’ї тр’апоц’ї // во^лни по^лйїли (Брз) ЦПСГ; **жадьоба** **жад’оба**, -и, -и, ж., емоц.-заб., ‘жадібна, корислива людина’: *та^лка **жад’оба** / шо н’їчо в ^лйого ни ^лвипросиш (Пш) ЦЛСГ, **скупірдяра** **скуп’ір’д’ара**, -и, -и, сп., ‘дуже жадібна людина’: *ка^лзав ^лЛ’он’ка / шо ^лйїхн’їй д’ід зло^лд’у^лжка / чо^лго / ка^лжу / роз^лказуйє в’ін ми^лн’ї // ка^лжу / н’є / то в’ін / ка^лжу / мо^лїа ди^лтино / ни^лправил’но т’їки ^лвисловивс’а / в’ін ни зло^лд’у^лжка / а скуп’ий / **скуп’ір’д’ара** / ка^лжу (Жр) ПдСГ; **пажирливий** **пажирливий**, -а, -е, -ї, емоц.-заб., рідк., ‘ненажерливий, жадібний до їжі’: *ви ^лйакос’ рос^лли / ни ^лдуже й с^лтатки бу^лли / ну н’ї на шо ни ^лжа^лдні / а вже Н’інчині ^лд’їти / то та^лк’ї **пажирлив’ї** / було до ^лбаби п^лрийдут’ / то н’їчого ни ос^лтавл’ат’ / де йа^лкий ^лкоржичок / де канх^лветик / усе йш^лло в ^лход (Жр) ПдСГ; СГ. Негативна етична оцінка цієї риси може бути зм’якшена пестливою формою прикметника, що в різних зонах середньонаддніпрянського діалекту засвідчений із неоднаковою семантикою: **тісенький** **т’їснен’кий**, -а, -е, -ї, 1. зменш. до тісний, ‘який має менший, ніж потрібно, розмір; який занадто щільно прилягає; вузький’: *у^лже ба^лб’ї той са^лчок т’їснен’кий / а був жи ^лл’овкий / до с^лтану (Пш) ЦЛСГ; 2. емоц.-заб., ‘жадібний, скупий’: *а во^лна та^лка була / шоб дат’ / це йак ни^лмає ^лтого ^лд’їда / то во^лна в ^лпелену набе^лре / та й ^лвинесе / та й да^лїє ^лд’їт’ам т’їх ^лйаблук та груш / а д’ід / та^лкий / **т’їснен’кий** був / а******

в'ін за^місто того шоб ска^зат' / шо ску^пний / та ка^же / ну на^ший д'ід та^кий зло^д 'ужка / шоб н'ічого н'ікому ни да^т' (Жр) ПдСГ.

Фактичний матеріал засвідчує, що серед експресивних найменувань є непоодинокі індивідуальні словотвори, які позначають особу за особливостями її характеру: **анциболяка** анцибо^л'ака, -и, -и, сп. р., лайл., 'шкідлива дитина, непослух': а ба^ба бу^ло ж о^це див^иц'а та ка^же / Ман'ко / т'і^кай / бо ма^ти в^же б'і^жит' зр'ад^ками / хо^вайс'а / шо ти там наро^бил'а // от **анцибо^л'ака** (Гл) ЦЛСГ; **придзигльований** придзи^г'л'ований, -а, -е, -і, 'артистичний, здатний привернути увагу, епатажний': та в той^і Ок^сани д'ів^чинка та^ка **придзи^г'л'ована** / як і во^на / в^же як ^виступит' / як роз^каже / той^у ру^койу як пови^де / та ку^ди там / ар^т'істка / во^на з са^мого ма^личку в не^йі та^ка (Жр) ПдСГ. Експресія усного діалектного мовлення спричинює розмитість чітких семантичних меж. Наприклад, в одній говірці слово може набувати нового значення, позначаючи різні щодо етичної оцінки риси характеру людини: **нивгурний** нив^гурний, -а, -е, -і, рідк., 1. 'чуйний; той, який відразу реагує на прохання': та до його ка^жде п'ід'їде / то в'ін ни од^каже / ну та^кий / **нив^гурний** / і на ха^роше / і ни ду^же / як де хто за^т'івайе / то в'ін ^перш^ий (Жр) ПдСГ; 2. нив^гурний, -а, -е, -і, рідк., 'ненаситний': та йому шо ни по^ста^в / по^йіс'т' / т'і^ки по^ста^вив та^р'ілку / у^же н'ічого ни^ма / **нив^гурний** / ни мо^жна на^го^ду^ват' (Жр) ПдСГ.

Як засвідчує матеріал Словника, характеризуючи риси характеру та пов'язані з ними особливості поведінки, носії середньонаддніпрянських говірок використовують переважно емоційно-експресивні прикметники, іменники спільного роду. Водночас трапляються й назви, спеціалізовані щодо статі: **анцихрист** ан^цихрист, -а, -и, ч., лайл., 'аморальна людина; злодій': раніше й ха^т'ів ни за^пи^рали / н'іх^то н'ікого ни бо^йавс'а / це за^раз **ан^цихристи** роз^вил^ис'а / шо за^л'ізут' ку^ди хоч / х'іба во^ни ко^го пон'і^майут' (Жр) ПдСГ; СГ – **ухарка** ухар^ка, -и, -и, ж., рідк., 'злодійка': хо^дили в С^м'ілу ма^сло про^да^ват' / бу^ли ухар'... / і з^рош'і у па^зус'і / і од^на **ухар^ка** та^ка / та^ка хит^ра бу^ла ду^же / та п'ід^мітила / шо ба^ба з^рош'і в па^зуху хо^вайе / та в^пала на не^йі / ни да^в'іт' ба^би / кри^чит' // ни да^в'іт' ба^бу / а са^ма в па^зуху / та по^вит'а^гала з^рош'і // при^давил'а йі^йі (Лзн) ПдСГ; **дженджур** Уен^Уур, -а, -и, ч., рідк., 'пустий, легковажний чоловік, який кокетує своєю зовнішністю й одягом': той з'ем^ка по^ста^вавс' до мо^йейі т'і^ки / а во^на роз^думалас' / ни п'ід^у за н'ого / й край // а в'ін нив^иличкий був **Уен^Уур** (Жр) ПдСГ; **шалапут** шала^пут, -а, -и, ч., несхв., 'легковажна, несерйозна людина': а був той Ми^кола за^молоду та^ким **шала^путом** / ку^ди хоч ту^ди й у^л'ізе / де ни по^с'і^й там у^родит' / а жи^нивс'а / як од^р'ізало / і за^раз о^но йа^кий ха^з'айін (Жр) ПдСГ – **чимируда** чими^руда, -и, -и, ж., през., 'легковажна, безпутня жінка': дес' Шу^р'іна в^же сво^йу **чими^руду** по^в'із / ма^бут' / по^хми^л'ац'а по^йїхало / бо в^чора до^вго з ха^ти ни в^идно бу^ло / в'ін ви^ходив / а йі^йі ни чу^т' бу^ло (Жр) ПдСГ.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, матеріал «Словника середньо-наддніпрянських говірок» засвідчує помітний за обсягом, різноманітний щодо структури, способів і мотивів номінації шар конотативної лексики. Оцінні назви рис характеру людей та зумовленої цими особливостями поведінки передають переважно негативну характеристику, що пов'язано з асиметрією оцінної шкали, у якій увагу респондентів привертають передовсім відхилення від норми: лінь, скупість, низькі розумові здібності, дратівливість, запальність, надмірні комунікативні вияви тощо. Мовний портрет типового середньонаддніпрянця репрезентує людину, яка дотримується норм народної моралі, беручого до роботи, гарного господаря, меткого, жвавого, помірного в спілкуванні та з тонким почуттям гумору.

Структурне ядро аналізованих оцінних назв людини становлять однослівні атрибутивні назви з суфіксами емоційної оцінки (-ач-, -н-, -уват-, -еньк-), рідше – оцінні іменники з суфіксами -их(а), -к-, марковані в основному спільним родом, хоча трапляються й спеціалізовані щодо статі людини назви. Засвідчені вторинні номени, що

постали внаслідок метафоризації назв предметів побуту (*бовдур*), їжі (*вишкварка*), рослинного (*дуб, пеньок*) і тваринного (*засць, вовк, вовчок*) світу. Для позначення поведінкових виявів людини використовують емоційну дієслівну лексику, часто ситуативні індивідуальні новотвори. Частотним засобом найменувань людини за її характером та особливостями поведінки є порівняльні конструкції з компонентом *як*, фразеологічні одиниці неоднакової структури.

Розглянутим найменуванням притаманна лексична й семантична варіативність – як щодо різних зон і груп говірок середньонадніпрянського діалекту, так і в межах однієї говірки. Усе це актуалізує перспективу досліджень лексики різних тематичних груп саме з оперттям на зв'язні тексти й репрезентацію її в словниках.

Список використаної літератури

1. Гуїваниук Н. Експресми розмовного мовлення буковинців як «знаки української етнокультури». *Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. С. 167–180.
2. Гуцуляк Т. Метафорично-образні назви осіб у буковинських говірках (на матеріалі «Словника буковинських говірок»). *Діалектна мова: сучасний стан і перспектива дослідження : програма, матеріали та тези доп. Всеукр. наук. читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко*. Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. С. 102–104.
3. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 24 с.
4. Добролюба Г. Із спостереження над етнонімами як складовими української поліської фразеології. *Етнолінгвістичні студії. 1*. Житомир : Полісся, 2007. С. 95–104.
5. Козачук Г. Лексико-семантична структура прикметників на позначення внутрішніх рис людини у надбужко-поліських говірках. *Міжнар. наук. конф. «Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка» (Київ, 5–7 березня 2008 р.) : тези доп.* Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. С. 100–101.
6. Колеснік Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 22 с.
7. Лєснова В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах / за заг. ред. П. Ю. Гриценка. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.
8. Лєснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослов'янських говірках : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 194 с.
9. Панцьо С. Є. Назви особи у лемківському діалекті. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. Міжнар. конф. на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзендзелівського (Ужгород, 17–19 лютого 2001 р.)*. Ужгород : Ужгород. нац. ун-т., 2001. Вип. 4. С. 419–422.
10. Скаб М. В. Назви осіб як засіб вираження ментальності буковинців. *Українська мова на Буковині : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 13–15 жовтня 1994 р.)*. Чернівці : Рута, 1994. С. 93–95.
11. Яропуд Л. Г. Словотвірні типи з суфіксами -чик, -щик, -льщик у діалектному мовленні (іменники на означення назви особи). *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. пед. ін-ту*. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 48–53.

References

1. Huiyaniuk, N. (2013). Ekspresmy rozmovnoho movlennia bukovyntsiv yak «znaky ukrainskoi etnokultury» [Expressive lexical means in familiar speech of the Bukovyna population as «markers of Ukrainian ethnic culture»]. In : *Mova u dzerkali osobystosti. Filolohichni doslidzhennia, prysviacheni 80-richchiu profesora, akademika NAPN Ukrainy Kononenka Vitaliia Ivanovycha* [Speech in personality aspect. Philology studies for the 80th anniversary of Prof. V. I. Kononenko, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Ivano-Frankivsk : Misto NV. 167–180 (in Ukr.).
2. Hutsuliak, T. (2011). Metaforychno-obrazni nazvy osib u bukovynskykh hovirkakh (na materialii «Slovyka bukovynskykh hovirok»). [Metaphoric figurative personal names in Bukovyna patois (based on «Bukovyna patois dictionary»)]. In : *Dialektna mova: suchasnyi stan i perspektyva doslidzhennia : prohrama, materialy ta tezy dop. Vseukr. nauk. chytan, prysviachenykh pamiaty dialektoloha Valentyny Prokopenko* [Dialectal language: contemporary state and research prospects: programs, materials and abstracts for National scientific recitals in memory of dialectology scholar Valentyna Prokopenko]. Chernivtsi : Cherniv. nats. un-t, 2011. 102–104. (in Ukr.).
3. Dvoriankin, V. O. (2006). Nominativni protsesy v ukrainskykh skhidnostepovykh hovirkakh [Nominative processes in Ukrainian Eaststeppe patois]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Lugansk, 24 (in Ukr.).

4. Dobrolozha, H. (2007). Iz sposterezhennia nad etnonimamy yak skladovymy ukrainskoi poliskoi frazeolohii [Analysing ethnonyms as a part of Ukrainian Polissya phraseology]. In : *Etnolinhvistychni studii* [Ethnolinguistic research]. 1. Zhytomyr : Polissia, 95–104 (in Ukr.).
5. Kozachuk, H. (2008). Leksyko-semantychna struktura prykmetnykiv na poznachennia vnutrishnikh rys liudyny u nadbuzko-poliskykh hovirkakh [Lexical semantic structure of adjectives to mark inner personal features in Upper Buh-Polissya patois]. In : *Mizhnar. nauk. konf. «Dialektna mova: suchasnyi stan i dynamika v chasi. Do 100-richchia profesora Fedota Trokhymovycha Zhylka»* (Kyiv, 5–7 bereznia 2008 r.) : tezy dop. [International scientific conference «Dialectal language: contemporary state and dynamics through time. In 100th anniversary and memory of Prof. F. T. Zhylko» (Kyiv, March 5–7, 2008) : abstract.]. Kyiv : Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 2008, 100–101.
6. Koliesnik, L. Ya. (2016). Nominatsiia liudyny v pokutsko-bukovynskykh hovirkakh: heneza ta prostoroze variuvannia [Nominating a person in Pokuttya-Bukovyna patois]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 22 (in Ukr.).
7. Liesnova, V. (2013). Slovyk otsinnykh nomeniv liudyny v ukrainskykh dialektakh / za zah. red. P. Yu. Hrytsenka [The dictionary of evaluating human names lexics in Ukrainian dialects / gen. ed. P. Y. Hrytsenko]. Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 304 (in Ukr.).
8. Liesnova, V. V. (2004). Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh : monohrafiia [Nominating the human personal features in Ukrainian East Slobozhanchshyna patois : monography]. Luhansk : Alma-mater, 194 (in Ukr.).
9. Pantso, S. Ye. (2001). Nazvy osoby u lemktivskomu dialekti [Personal names in Lemky dialect]. In : *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. pr. Mizhnar. konf. na chest 80-richchia prof. Yosypa Dzendzelivskoho* (Uzhhorod, 17–19 liutoho 2001 r.) [Contemporary problems of linguistic studies and literature: selection of scientific works of International conference to commemorate the 80th anniversary of Prof. Y. Dzendzelivsky (Uzhhorod, February 17–19, 2001)]. Vyp. 4. Uzhhorod : Uzhhorod. nats. un-t., 419–422 (in Ukr.).
10. Skab, M. V. (1994). Nazvy osib yak zasib vyrakhennia mentalnosti bukovyntsiiv [Personal names as a way to convey national mentality of Bukovyna region. Ukrainian language in Bukovyna]. In : *Ukrainska mova na Bukovyni: materialy Vseukr. nauk. konf., prysviachenoi 160-richchiiu vid dnia narodzhennia Yuriia Fedkovycha* [Proceedings of the Ukrainian scientific conference in memory of the 160th anniversary of Yuriy Fedkovych]. Chernivtsi : Ruta, 1994, 93–95 (in Ukr.).
11. Iaropud, L. H. (1993). Slovtvirni typy z sufiksamy -chyk, -shchyk, -lshchyk u dialektnomu movlenni (imennyky na oznachennia nazvy osoby). [Word-building patterns with suffixes -чик, -щик, -льщик in dialectal speech (personal names nouns)]. In : *Zb. nauk. pr. Kamianets-Podilskoho derzh. ped. in-tu* [Selection of scientific works of Kamyanets-Podilsky state pedagogical university]. Kamianets-Podilskyi, 48–53 (in Ukr.).

H. I. MARTYNOVA, T. V. SCHERBYNA. LEXICAL UNITS TO MARK PERSON'S CHARACTER AND BEHAVIOR FEATURES IN «THE DICTIONARY OF MIDUPPERDNIEPER PATOIS»

Summary. Introduction. *To convey the environment through words, a person basically presents them in nominations, to evaluate those in the surroundings, their appearances, traits of character, behavior particulars.*

Any description is based on the speaker's preferences, or those of some group of speakers, though it could be dependent on peculiarities of their age, social behavior, area markers, morality etc.

Nominating a person and personal features is integrate for the lexicon in any language so personal names nominations as a complex phenomenon came into scholar focus not once, both in Ukraine and abroad, although dialectal personal names being so much varied as to the motivation, structure and semantics, still remain under investigation and are to be analyzed as to being represented through Ukrainian patois.

The purpose of the article is to represent the repertoire and semantic structure of the names for innate traits of a person's psychic and psychological states that are shown through person's behavior; to analyze the structure and peculiar features in nominating the personal evaluating names.

Main results of the study. *The evaluating names for the person's character and attending behavioral markers are mostly negatively implied which is connected with the asymmetry of the evaluation scale that happens to attract the respondents due to violating the norm.*

Structural nucleus of the personal names under analysis is made of one-word attributives with emotive suffixes, and the periphery is generally constituted by nouns of evaluation marked mostly in common gender though there happen specifically named gender names.

Primary and secondary names are those that originated through metaphoric usage of nouns that mean names of things, food, flora and fauna. To mark person's behavior, emotive verbal units are used,

as well as newly created situational and separately generated word-building structures. Generally frequent cases are those to name a person by the character and special behavior, the comparative ones, with 'як'(as) component, or heterogenic phraseological units.

Scientific novelty of research results. The names of person's character and behavior traits in the Mid Upper Dnieper patois have never before come into a focus of investigation, so scientific novelty of the study lies in representing their repertoire, names structure and semantics.

Conclusions and specific suggestions of the author. The Mid Upper Dnieper dictionary represents names for nominating person's character and behavior, those that are lexically and semantically varied, both with numerous areas and patois groups within Mid Upper Dnieper dialect and within some singular dialect. Special semantic structure of primary lexical units is most precisely illustrated through micro texts and that obviously demonstrates need for compiling dictionaries of dialects on the basis of full texts.

Key words: The dictionary of Mid Upper Dnieper dialects, nomination, lexical unit, emotive evaluative name, character features.

Надійшла до редакції 10.04.20

Прийнято до друку 19.05.20